

РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: ВІД ВІЧНОГО СЛОВА Т. Г. ШЕВЧЕНКА ДО СУЧАСНОСТІ

У статті зроблено спробу проаналізувати особливості релігійного дискурсу Тараса Шевченка та сучасних українських письменників (Люко Дашвар, Марії Матіос, Галини Пагутяк, Галини Вдовиченко), виявити характерні риси мовного втілення аспекту духовності. Виділено спільні та відмінні мовні риси, покласифіковано та описано дібраний ілюстративний матеріал.

Ключові слова: релігійний дискурс, сакральність, псалтир, молитва, релігійна лексика, конфесійна комунікація.

Сучасна українська літературна мова, мовна культура, прагнучи подолати раціоналізм і відособленість членів національної спільноти, розпад моральної і духовної традиції, залишки тоталітарно-атеїстичної свідомості, усіляко підтримує конструктивні процеси освоєння духовного світу. Роль художньої літератури у формуванні культурної свідомості нації важко переоцінити, аж надто, коли йдеться про творчість Тараса Шевченка – духовного батька українців.

Сучасний підхід до мовотворчості Тараса Шевченка з позицій інтертекстуального прочитання його творів на предмет вияву в них «слідів» взаємодії з текстами Святого Письма засвідчують праці І. Дзюби («Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка», 2004), М. Павлюка («Біблійний компонент у поетичній творчості Т. Г. Шевченка», 1996, «Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка», 1997), І. Бетко («Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку», 2003), І. Даниленко («Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка», 2006) та інші [1, 153].

Наша стаття спрямована на спробу аналізу сакрального слова у творах Т. Шевченка та сучасних українських письменників. У цьому аспекті функціонування релігійного дискурсу ще не вивчалось, чим і визначаємо її **актуальність**.

Враховуючи результати попередніх досліджень українських мовознавців та літературознавців, ми ставимо за **мету** проаналізувати особливості функціонування сакральної лексики у творах Т. Г. Шевченка та в сучасній українській літературі. Визначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: – проаналізувати значення мовотворчості авторів сучасної української художньої літератури для духовного розвитку українців; – прослідкувати особливості використання сучасними авторами релігійного дискурсу у порівнянні з мовотворчістю Т. Г. Шевченка.

Біблійні образи, сюжети, мотиви з'явилися у творах Т. Шевченка не стільки як данина стильовим принципам романтизму, але й як глибинна внутрішня потреба переосмислення сакральних текстів. Це його філософія буття, розуміння сущого. Мислитель упродовж усього свого життя звертався до біблійних образів, до сакрального. Мабуть, неможливо було б передати глибокий внутрішній світ української душі, не апелюючи до Святого Слова.

Відомо, що Шевченко вже з дитинства знав Святе Письмо і був вихований у релігійному дусі. З-посеред усіх книг Біблії особливо подобався Псалтир. З перших рядків автобіографії поета ми дізнаємося, що будучи учнем дяка, він вивчив граматику, Часословець і Псалтир, який потім читав за повелінням учителя. У цей період він багато псалмів вивчив напам'ять. Крім того, Т. Шевченко рано пізнав переспіви Псалтиря. У своїй книжці «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцев пише про малого Тараса: «Тікаючи з школи і ховаючись у куцах, списував до зроблених зшиточків сквородинські псалми і колядки» [9, 46]. Така освіта сприяла пізнішому духовному розвитку поета, подальшому зростанню його таланту.

Причину вибору Шевченком Псалтиря як тотожного його духовності джерела пояснює Ірина Даниленко: «У своєму поетичному діалозі з Богом Шевченко найчастіше обирає позицію старозавітного молільника, котрий, переймаючись, злосчасною долею свого народу та проблемою трагізму людського життя загалом, нарікає на суспільні негаразди або страждання окремої людини, зокрема власні. Показова в цьому плані добірка молитовних пісень у його «Давидових псалмах», яка вочевидь реалізує намір поета знайти в Біблії опертя своїм історіософським роздумам про злободенні (соціально-політичні, культурні й духовні) проблеми України» [5, 19].

Сучасні автори (Люко Дашвар, Марія Матіос, Галина Тарасюк, Галина Пагутяк, Галина Вдовиченко та інші) також використовують Боже слово для передання мовою внутрішнього світу героя. Часто це відображається через комунікативний аспект – мовлення героїв, які постають як релігійно свідомі особистості, що мають чітке уявлення про наявність вищих сил, їх могутність, допомогу. Елементи релігійного дискурсу активно функціонують у їх творах.

Як стверджує Т. Шилаєва, релігійний дискурс можна охарактеризувати як статусно-рольову комунікацію, мета якої залучати людей до віри, закликати до покаяння, стверджувати у вірі та добротності, проводити богослужіння, давати пояснення релігійним і конфесійним догматам. У релігійному дискурсі виявляється взаємодія мови, культури та ідеології [10, 469]

Релігійний (фідеїстичний) дискурс, на думку Ф. Бацевича, є доволі специфічним та значно різниться від інших видів дискурсу. «Специфіка фідеїстичних текстів полягає в тому, що вони несуть у собі знаки (слова, словесні формули, повідомлення, послідовності повідомлень тощо), яким у комунікації віруючих приписують певні трансцендентні (лат. *transcendens* – той, що виходить за межі) властивості, зокрема магичні» [2, 143].

Існування релігійного дискурсу, який у межах лінгвістики розуміється як релігійний текст у реальному спілкуванні, стає очевидним, а пошуки цього об'єкта в різних сферах гуманітарної науки розширюються й поглиблюються.

Унікальною специфікою релігійного дискурсу, на думку В. Карасика, є те, що до його учасників належить Бог, до котрого звернені молитви, псалми, сповіді. Бог виступає суперагентом релігійного дискурсу [11, 7].

Релігійний дискурс передбачає статусно-рольову комунікацію як основну, а комунікативним учасником виступає Бог.

Універсальна моральна доктрина християнства була засадничою у Шевченкових розмислах, які, як засвідчує Д. Бучинський, «знаходимо в його «Кобзарі», в усіх прозових творах, у листуванні тощо. В усіх тих міркуваннях ми виразно бачимо Шевченків християнський світогляд, а звідси його філософська думка має виразну християнську рису й ми можемо без помилки розважити її, як християнсько-філософську думку» [3, 91].

Сучасне суспільство, як відомо, хворіє нестачею моральних цінностей. Цьому сприяють різноманітні засоби масової інформації і, як не прикро, література. Такі засоби мовної експресії, як жаргон, знижена лексика укріпились в сучасній літературі не тільки для дорослих, але й для дітей. Відомий англійський вчений Л. Кольберг справедливо вважав, що дуже важливим у моральному вихованні є формування в людини здатності розмовляти на моральні теми [16, 23]. Література повинна відображати духовні цінності людства, а художнє мовлення письменників має бути зразком, прикладом для наслідування. Жодні моральні цінності не можуть йти в розриві з релігійними. Релігія віками є основою всіх премудростей на землі, з неї походять прислів'я, народні повчання, правила поведінки та суспільні закони. Релігія воістину є джерелом духовності. Невелика когорта письменників сьогодення використовує у своїй творчості слова зі Святого письма, релігійну лексику, яка відображає церковне життя, та все ж це дозволяє говорити про присутність релігійного дискурсу в творах української літератури XXI століття.

Релігія віками формувала своєрідне сприйняття буття, мислення людства, яке знайшло вираження у мові. Бог, Богородиця, янголи, святі є покровителями роду людського, тому до них утворилась маса звернень типу *Дай, Боже, Боже помози, Пресвята Богородице* та інші, які використовуються іноді вже як шаблони до тієї чи іншої ситуації. Крім божественних сил, людство має справу зі своєрідним кодексом честі християнського світу, який записаний у Біблії. Святе Письмо дає нам такі поняття як гріх, спокута за нього, благочестя, кара та милість Божа. Впродовж століть ми оперуємо цими поняттями в своєму мовленні так, що вони частково можуть втратити своє первинне смислове значення. Релігійна лексика часто вживається в розмовному мовленні для підсилення впливу сказаного на слухача. Якщо звернутись до Шевченкової творчості, бачимо, що письменник оперував біблійними сентенціями, звертався до Бога як до останньої інстанції, а не просто «до слова». Порівнюючи мову творів Кобзаря та сучасної української прози, зазначаємо, що так чи інакше автори вживають релігійну, християнську лексику, коли передають емоційно навантажене мовлення героя, його думки, світосприйняття.

Звернення до вищих сил передбачає різні життєві ситуації та різне емоційне наповнення. Поділимо ці звернення на:

1. Прохання до вищих сил: *Рятуй мене хоч ти, Боже...* [12, 147], *Руки до серця, поглядом – до Бога. Спаси і збережи! Спаси і збережи для Марти її любов! І ви, янголи небесні... Чуєте?* [7, 12]; *Марта дивилася Богоматері в сумні очі, шепотіла: «І ти, Матінко Божа, помози»;* [7, 57]; *Природа була на моєму боці – відчував це і дякував за кожен день, за усе, що в ньому було, промовляючи подумки: «Позволь, Господи...»* [8, 194], *Макар кивав кожному, молив Бога тільки про одне – хай стара матінка пана Голобородька не з'явиться* [7, 73]; *Одного у Бога просив: урятуй дитину* [7, 77]; *Молитви гріх відганяють, серце плаче: Господи! І мою доньку врятуй! Не гнівися на неї, Господи! Прости. Збережи...* [8, 95].

Літературний герой у Т. Шевченка не просто просить щось у вищих сил – він молиться: *Та не дай, Господи, нікому, Як мені тепер, старому, У неволі пропадати, Марне літа коротати* [17, 555], *Мені ж, мій Боже, на землі Подай любов, сердечний рай! І більш нічого не давай!* [17, 864].

2. Звернення з вдячністю: *Мій ти єдиний! Повертаєшся... Хвала Господу...* [8, 19]; *Робота цікава, заробляє нормально, і син, слава Богу, не в тата вдався* [8, 108]; *Слава Богу! – Перехрестилася, й рука не відсохла* [3, с. 68]; *Та вони, хвала господу, були юні...* [8, 162]; *Перепочину. Хвала Господу, до посту повернувся* [6, 31], *Дякувати Богу, Петро тепер має роботу на пилорамі* [4, 87], *...Та й ці панчохи, слава Богу, скинуті* [12, 59].

3. Звернення-застереження: *І як не дай Боже, повії не виконають план, то розбиратися зі справжнім сутенером і берегти зуби, бо той у щелепу цідить* [8, 132]; *Та побий мене Бог! Зранку літила* [6, 24], *Це баламутство повинно топитися в пам'яті про юні роки, і, боронь Боже, не виринати на поверхню пізніше* [12, 127], *Але, як уже перетнуться, то цілий світ перевертається, земля зрушується. Боронь Боже* [15, 22], *Краще не рухайте мене, не зачіпайте і, Боже збав, не запитуйте, що зі мною* [4, 19], *Не вистачало, аби вона примчала і залишилася біля мене. Боже збав!* [4, 222].

Беручи Біблію як основу своїх релігійно-філософських думок, Т. Шевченко спостерігав лицемірство серед представників церков. Поет дуже сумнівався в можливості схвалення Богом багатьох дій християнських течій. Він добре знав біблійну фразу, яку сам записав у «Щоденнику» 2 липня 1857 року, «Вера без дел мертва есть» [18, 43]. Ця фраза, хоча й коротка, є основою для роздумів. Поет усвідомлював, що церква втратила християнський дух і стала знаряддям у руках жорстоких володарів. У поемі «Єретик», поет звертає увагу на наслідки панування людини над людиною: *Кругом неправда і неволя, Народ змучений мовчить. І на апостольським престолі Чернець годований сидить. Людською кровію шинкує І рай в найми оддає!* [17, 292]. Шевченко вказує на роль священників у поневоленні народу. Він нагадує їм про їх відповідальність перед Богом за свої учинки, застерігає їх. У псалмі 93 поет пише: *Мені Господь пристановище, Заступником буде І воздасть їм за діла їх Кроваві, лукаві, Погубить їх, і їх слава Стане їм в неславу* [17, 410].

4. Ствердження: *Мені вас Бог послав* [7, 56]; *Господи, як же я люблю впадати у суцільне скоцтво!* [4, с. 80]; *Господи! Вона потонула! Потонула, потонула...* [8, 172], *Твоє призначення, твій талант, твоя сила належать не тобі, ти – провідник між Господом і тим, що повинен зробити* [4, 195], *Ми [...] приголублені Божою ласкою і Божим перстом у розтерзаному брехнею і кров'ю світі...* [12, 14], *Раптом він згадав, що казала йому мати-небіжка: «Перше слово, як встанеш, належить Богові»* [15, 14];

Деякі рядки творів поета здаються такими, що заперечують його глибоку релігійність, розкривають його неоднозначне ставлення до Бога. Наприклад, слова з вірша «Якби ви знали, паничі»: *Я не знаю, Чи єсть у Бога люте зло, Що б у тій хаті не жило? (...) А може, й сам на небесі Смієшся, батечку, над нами Та, може, радишся з панами, Як править миром!* [17, 741]. А деякі рядки, навпаки, її підтверджують: *А я собі у буряні Молюся Богу... І не знаю, Чого маленькому мені Тойді так приязно молилось, Чого так весело було?* [17, 492].

З огляду на проведені дослідження та наведені приклади, зазначимо, що елементи релігійного дискурсу наповнюють художній текст особливим смислом, розмовне мовлення героїв заряджають певними емоціями. Доцільне використання письменниками елементів релігійного дискурсу у текстах надає мовленню героїв ширості, робить їх близькими читачу, одухотворює видуманих персонажів, оживлює їх.

Щодо творчості Тараса Шевченка, М. Павлюк зазначає: «В очах Шевченка та його читачів біблійна форма покликана була не стільки приховувати, як підкріплювати актуальну суспільну спрямованість його поезії високим авторитетом Святого Письма» [14, 64]. Дослідник доповнює: «Почерпнута з Біблії образність і тематика є одним із наріжних каменів у підвалинах Шевченкової творчості, становлять у ній послідовну й досить розвинену художню систему» [13, 115]. Художня форма псалмів і молитви давала можливість Шевченкові щиро висловити свої почуття болю за знедоленість народу і разом з тим незгасну віру і надію, що доля ця зміниться на кращу, і тоді збудеться заповітна мрія поета про «рай тихий» у його рідному краю [1, 157].

Нам вдалося дослідити функціонування релігійного дискурсу як засобу актуалізації художнього мовлення Т. Шевченка та сучасних українських письменників й зробити висновок, що з допомогою сакральної лексики сучасні письменники не тільки продовжують мовну традицію автора-класика, нагадують читачам-сучасникам про існування вищих сил, але й застерігають від негативних вчинків, чим роблять вагомий внесок в національну духовну мовну скарбницю українського народу, виховують покоління духовно-багатих українців. **Перспективу** дослідження вбачаємо у можливості вивчення стилістичних фігур та системи образних мовних засобів, які б розкривали Шевченкові мовні традиції, використовувані українськими авторами кінця ХХ – початку ХХІ століть та підкреслювали індивідуально-авторське світобачення й використання релігійного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антушевич П. Я. Підгрунтя духовних рис творчості Тараса Шевченка / П. Я. Антушевич // Вісник Сум ДУ. Серія «Філологія». – 2008. – № 1. – С. 153-157.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Тараса Г. Шевченка / Дмитро Бучинський. – Мадрид – Лондон : Союз українців у Великій Британії, 1962. – 256 с.
4. Вдовиченко Г. Тамдевін : роман / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2009. – 234 с.

5. Даниленко І. Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка / Ірина Даниленко // Слово і час. – 2006. – №6 (546). – С. 15-20.
6. Дашвар Л. Биті е. Гоцик. Книга 3 / Люко Дашвар. – Харків : Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 272 с.
7. Дашвар Л. Биті е. Макар. Книга 1 / Люко Дашвар. – Харків : Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 288 с.
8. Дашвар Л. Биті е. Макс. Книга 2 / Люко Дашвар. – Харків : Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 288 с.
9. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К. : АТ Обереги, 1994. – 456 с.
10. Івасишина Т. А. Релігійний та Біблійний дискурс: проблема розмежування / Т. А. Івасишина // Studia Linguistica. – 2011. – Випуск 5. – С. 468-471.
11. Карасик В. І. Релігійний дискурс / В. І. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики // Сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 5-9.
12. Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос ; вид. друге. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 264 с.
13. Павлюк М. М. Біблійний компонент у поетичній творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Павлюк // Jews and Slavs. – Jerusalem, 1996. – V. 5. – С. 115-122.
14. Павлюк М. М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка / М. М. Павлюк // Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XX ст.). – К. : Заповіт, 1997. – С. 63-94.
15. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Роман-феєрія / Галина Пагутяк. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 224 с.
16. Ткачук Г. Джерело духовності (Роль експресивної лексики в моральному вихованні школярів під час опрацювання творів Миколи Магери в 5 класі) / Г. Ткачук // Українська мова і література в школі. – 2002. – №1. – С. 25-32.
17. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 960 с.
18. Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. / Т. Г. Шевченко – К. : Дніпро, 1985. – Т. 5. – 525 с.

В статті пробуємо провести аналіз особливостей функціонування релігійного дискурсу Тараса Шевченка і сучасних українських письменників (Люко Дашвар, Марія Матіос, Галини Пагутяк, Галини Вдовиченко), виявити характерні риси мовного вираження аспекта духовності. Виділено загальні риси і відмінності, проведена класифікація і описання вибраного ілюстративного матеріалу.

Ключові слова: релігійний дискурс, сакральність, псалтир, молитва, релігійна лексика, комунікація.

In the article the author analyses the features of the religious discourse in works by Taras Shevchenko and modern Ukrainian writers (Lyuko Dashvar, Maria Matios, Halyna Pagutyak, Halyna Vdovychenko), finds out personal touches of language embodiment of spirituality aspect, distinguishes general and excellent language lines, classifies and describes the chosen illustrative material.

Key words: religious discourse, sacralness, Psalter, prayer, religious vocabulary, confessional communication.

УДК 81'37:821.161.2.09(092)

Г.О. Денискіна

ПРАГМАТИКА ТА ЛІНГВОСЕМАНТИКА ПАРАДОКСАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядається специфіка функціонування парадоксальних висловлень у поетичних творах Тараса Шевченка, визначаються провідні ознаки парадоксів, роль мікро- та макроконтексту в їх декодуванні читачем, з'ясовуються стилістичні прийоми створення парадоксу, виокремлюються семантико-прагматичні парадоксальні висловлення.

Ключові слова: парадокс, ідіостиль, прагматика, семантика, мікроконтекст, макроконтест, оксиморон, антитеза.

Аналіз поетичних текстів Т.Г. Шевченка засвідчує, що особливості функціонування парадоксальних висловлень в ідіостилі письменника зумовлені значною кількістю лінгвокогнітивних, семантичних і прагматичних чинників. Мова творів Тараса Шевченка досліджувалася у різних аспектах багатьма відомими вченими, зокрема: І. Білодід розглядав роль поета в історії української літературної мови, а також визначив категорії крилатих слів та словосполучень у поезії Тараса Шевченка; Ю. Івакін описував стиль політичної поезії Кобзаря; В. Ващенко досліджував семантико-стилістичні та фразеологічні риси Шевченкової мови, художні функції деяких граматичних категорій, значення художнього синтаксису у його творах; В. Русанівський вивчав джерела мови поета, індивідуально-авторський підхід до використання лексики; Ю. Дядищева-Росовецька звернула увагу на дослідження усно-традиційних витоків поетичного слова та слововживання Тараса Шевченка; Л. Мацько присвятила статті ролі старослов'янізмів у поетичному доробку видатного поета, а також оцінку його пристрасної мови П. Кулішем; Ю. Мосенкіс здійснив опис трипільської символіки хліба у творах Тараса Шевченка; Л. Булахівський, В. Ільїн, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, А. Мойсієнко, Н. Сидяченко вивчали окремі аспекти мовостилу поета. Однак, за словами Г. Конторчук, «лінгвістична українська шевченкіана, хоч і має усталені наукові традиції і чималі напрацювання, потребує подальшої копіткої роботи» [3]. Так, зокрема лінгвістичні та прагматичні особливості парадоксальних висловлень в ідіостилі Тараса Шевченка ще не були охоплені увагою сучасних мовознавців.

Слід наголосити, що в цілому дослідження ролі, функцій, семантико-структурних особливостей парадоксів у текстах українських письменників майже відсутні. У вітчизняному мовознавстві пареміологічні